

УДК 335.13: 631.1

І. В. Охріменко,

д. е. н., професор, завідувач кафедри біржової діяльності,

Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ

І. М. Паска,

д. е. н., доцент, декан економічного факультету,

Білоцерківський національний аграрний університет, м. Біла Церква

НАУКОВІ ОСНОВИ МАКРОЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ АГРАРНОГО РИНКУ

I. Okhrimenko,

Ph.D in economic sciences, professor, the head of commodity exchange activity department,

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

I. Paska,

Ph.D in economic sciences, associate professor, dean of faculty of economics,

Bila Tserkva National Agrarian University

SCIENTIFIC BASIS OF MACROECONOMIC ANALYSIS OF THE AGRICULTURAL MARKET

У статті обґрунтовується необхідність у здійсненні макроекономічного аналізу аграрного ринку. Визначаються теоретико-методологічні підходи до такого аналізу та вказуються напрями його проведення. Запропоновано алгоритм виконання та критерії оцінки рівня сформованості аграрного ринку.

In the article there is an realisations necessity in realisation of macroeconomic agrarian market analysis. Theoretical and methodological approaches are determined to such analysis and indicated directions of his conducting. The offered algorithm of implementation and criteria of estimation of level of formed of agrarian market.

Ключові слова: макроекономічний аналіз, аграрний ринок, функції ринку, ринкові підсистеми.

Key words: macroeconomic analysis, agrarian market, market functions, market subsystems.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Соціальна спрямованість державотворення втілюється у повному забезпеченні населення країни продуктами харчування в необхідному асортименті та за доступними цінами. Світова практика давно підтвердила і продовжує підтверджувати на всіх континентах можливість вичерпного розв'язання цього завдання на базі ринкового варіанту організації суспільного виробництва. Сполучені Штати Аме-

рики та країни Європейського Союзу вже давно досягли самозабезпечення продовольством і експортують його за межі своїх територій. Високими темпами нарощують виробництво продукції аграрні сектори Китаю, багатьох африканських країн, Австралії та Нової Зеландії. Тому курс України на перехід від адміністративно-командної до ринкової економічної системи був цілком виправданим і правомірним. Він мав би сприяти її становленню

як соціальної держави, перш за все, в частині вичерпного вирішення продовольчої проблеми.

Проте цього, на жаль, не відбулося. Душове споживання біологічно найбільш повноцінних продуктів харчування тваринного походження — м'яса, молока, яєць, риби — складає 40—60% від науково обґрунтованих норм. Загальна калорійність добового раціону хоча й забезпечується на дещо вищому рівні — понад 90% до фізіологічних норм, але переважно за рахунок продуктів рослинного походження — картоплі, хліба, олії, цукру. Значним є і дефіцит вітамінів. Таке вкрай незадовільне становище зумовлено тим, що, по-перше, падіння обсягів виробництва сільськогосподарської продукції в Україні порівняно з державами Центральної та Східної Європи (ЦСЄ) і СНД виявилось найбільшим, а темпи їх відновлення — найповільнішими.

Адміністративно-командні важелі управління аграрним сектором в Україні повністю демонтовано, тому є всі підстави покласти відповідальність за появу продовольчої проблеми на аграрний ринок, як правонаступник колишньої адміністративної вертикалі. Проте сучасний ринок, в тому числі і аграрний, потребує і сучасних методів організації та управління. Як цього досягти, може показати ретельний аналіз ринку, що закономірно породжує необхідність його глибокого вивчення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

За роки незалежності вітчизняна наукова думка в галузі економічного аналізу не стояла на місці. Проте досягнення і напрацювання в цьому напрямі практично не виходили за межі аналізу господарської діяльності підприємства, тобто удосконалювався аналіз для мікрорівня [1—4]. Щодо змістовного удосконалення аналітичної роботи, то воно звелось скоріше до своєрідної "вестернізації", ніж до реального збагачення форм та методів аналізу як передумови поліпшення управління діяльністю підприємницьких структур. Силами переважно науковців навчальних закладів було істотно розширено арсенал видів (управлінський, стратегічний, фінансовий тощо) [5] та методів (СVP-аналіз, SWOT-аналіз, кластерний аналіз, аналіз витрат та вигод і т.п.) [6—7] аналізу. Проте його новий макроекономічний об'єкт — аграрний ринок — залишився поза увагою дослідників. Байдужими до нього залишились і державні чиновники, яких, очевидно, більше влаштову-

вав "ринковий романтизм", ідеологія "невтручання держави" в ринкові процеси. Таким чином, можемо аргументовано констатувати, що методики макроекономічного аналізу аграрного ринку в Україні практично не існує, що вимагає принаймні дослідження її теоретичних основ.

ЦІЛЬ РОБОТИ

Метою нашого дослідження, яке лише частково може бути представлене в межах даної статті з огляду на її обсяг, є розробка теоретичних основ та комплексу логічних та техніко-економічних розрахункових прийомів макроекономічного аналізу стану аграрного ринку України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Вихідним методологічним положенням аналізу аграрного ринку виступає визнання його провідної ролі у розв'язанні фундаментальних завдань соціально-економічного розвитку країни та створення громадянського суспільства. Як складова ринкової економічної системи він закономірно прийшов на зміну централізовано регульованій економіці, а точніше повернувся після багатьох десятиліть її безроздільного панування. Семидесяти років адміністративно-командній системі вистачило лише для того, щоб продемонструвати свою нездатність до поступального саморозвитку на власній основі, а численні спроби реформування в рамках соціалістичного вибору лише рельєфніше підкреслили її безперспективність. Кардинальна трансформація економічної системи зовсім не означає зміни фундаментальних орієнтирів суспільного розвитку, соціальних цілей та пріоритетів громадянського суспільства. Більше того, ринок є правонаступником тих суспільних інститутів, які найвищою цінністю проголошували людину та достойні людини умови її життя. Ринок змінює лише засоби вирішення цих гуманних завдань. Він створює основу і закріплює реальні кроки демократизації суспільних відносин за рахунок створення надійних передумов прояву економічних інтересів на приватній основі. Приватна власність на результати та засоби виробництва стимулює і зміцнює економічну самостійність виробників як незалежних повноправних громадян. Нарешті, повернення до ринкових засад функціонування вітчизняної економіки виступає обов'язковою передумовою включення країни у світогосподарські зв'язки, її входження в міжнародні об'єднання, союзи, конвенції та угоди.

Така багатогранна роль ринку, в тому числі й аграрного, не може проявити себе в автоматичному режимі. На жаль, до цього часу надії на краще покладались саме на "ринкову автоматику" і через це позитивні можливості, конструктивний потенціал ринку як економічної системи не проявили себе в Україні повною мірою і переважна більшість населення бажаних змін в рівні життя не відчула. Повернення до старої економічної системи вже неможливе, здійснені економічні зміни — незворотні. За таких умов надзвичайно важливо детально проаналізувати хід та результати аграрних перетворень в Україні, виявити недоліки та зробити правильні висновки для їх усунення та недопущення в майбутньому. Для цього і потрібен макроекономічний аналіз аграрного ринку України як соціально важливої складової її національної економіки.

Аналіз — слово грецького походження і в загальному теоретичному розумінні означає самостійний універсальний напрям пізнання, що базується на розкладі, розчленуванні досліджуваного матеріального чи нематеріального об'єкту (процесу, явища, події тощо) на складові частини, вивченні окремо кожної з них та у взаємозв'язку, з'ясуванні причин та наслідків інформаційно доступних кількісних та якісних змін, що спостерігаються. З точки зору місця в раціональному управлінні, аналіз виступає засобом обґрунтування управлінських рішень. Чим детальніше і точніше сформульовано аналітичні висновки, тим точнішим і дієвим буде і управління. Повною мірою сказане стосується і такого складного об'єкту управління як аграрний ринок.

Його аналіз рекомендується розпочинати з формулювання досконалого, повного визначення аграрного ринку. Завдяки цьому одержимо адекватну цілісну характеристику об'єкта аналізу і на цій основі здійснимо його розчленування, виділення окремих складових для відповідних аналітичних дій. Досконале визначення аграрного ринку має своїм завданням відокремити, виділити об'єкт аналізу серед колосальної різноманітності, невичерпного розмаїття явищ та процесів навколишнього буття, створити загальне уявлення про його природу та призначення.

Розуміння аграрного ринку як системи складає другу відмітну і кардинальну рису наведеного визначення. Система є антиподом механічної сукупності. Системна природа аграрного ринку дозволяє рекомендувати двохетапну схему чи послідовність проведення його мак-

роекономічного аналізу. Перший етап — це аналіз його формування, другий — функціонування.

Формування аграрного ринку в системному розумінні означає його організацію, тобто створення цілісної системи аграрного ринку із необхідних складових частин. Їх можна виділяти за багатьма ознаками, найважливішими серед яких є: характер участі у формуванні системи; продуктова; рольова.

За першою ознакою у складі системи аграрного ринку в цілому необхідно виділити системоутворюючий елемент та підсистеми. Системоутворюючий елемент — це одна з підсистем, яка крім власних завдань виконує ще й завдання системоутворюючої ланки. Системоутворюючий елемент сучасного аграрного ринку — платоспроможний попит. За другою ознакою аграрний ринок країни як цілісний об'єкт управління необхідно структурувати на окремі продуктові ринки (сектори), на яких предметом купівлі-продажу виступають один або кілька продуктів з однаковими маркетинговими властивостями. Рольові ознаки застосовуються, перш за все, до окремо взятого продуктового ринку. Основних рольових ознак дві:

- 1) форма торгівлі (оптова, роздрібна);
- 2) побудова продуктового ринку — атомістична або біполярна.

Окремо слід розглянути взаємозв'язок аграрного ринку з його державним регулюванням. Воно ніби перебуває поза ринком і до його складу не має ніякого відношення. Проте така оцінка надто поверхова. Адже важелі державного регулювання застосовуються для нормалізації стану аграрного ринку, стабілізації його параметрів у соціально доцільних межах. Це завдання може вирішуватись і самим ринком, але ринкові механізми іноді не спрацьовують і тоді включаються важелі державного регулювання. Крім того, вплив на ринок здійснюється за допомогою переважно ринкових інструментів — цін та обсягів продаж. З цих позицій державне регулювання можна розглядати як гарант того, що ринкове саморегулювання не даватиме "відмов", працюватиме надійно і буде забезпечувати його функціонування в інтересах всього суспільства. Тому рекомендується вважати державне регулювання аграрного ринку однією з його рольових складових.

В теоретичному плані слід звернути особливу увагу і на територіальну ознаку класифікації складових аграрного ринку. В сучасній економічній літературі та госпо-

дарській практиці часто вживається термін "регіональний ринок" чи навіть аграрний ринок окремої адміністративної області як територіальної одиниці. Спостерігаються численні спроби регіоналізації навіть ринків окремих видів сільськогосподарської продукції: молока, цукрових буряків і т.п. На нашу думку, регіоналізація аграрного ринку, виділення регіональних його складових як суто територіальних теоретично неправомірне. Ринок — відкрита система, яка обмінюється з навколишнім середовищем речовиною, енергією та інформацією. Навіть виділення внутрішнього та зовнішнього аграрного ринку є досить умовним. Глобалізація економіки є одночасно і глобалізацією ринку. Територіальні межі країн та адміністративних одиниць всередині них можуть перетворитись на перешкоду на шляху руху товарів лише завдяки штучним заходам позаекономічної природи, тобто адміністративним. Реальна світова практика розвивається в діаметрально протилежному напрямі — формуванні міждержавних союзів (ЄС, ЄП і т.д.). Адже фундаментальною властивістю ринку є конкуренція — рушійна сила ринкової економічної системи. Створити регіональний ринок — значить замкнути, ізолювати обмінні процеси рамками окремої території і цими ж рамками обмежити конкурентні відносини. Такі завдання іноді ставились лише окремими країнами і на обмежений період. Наприклад, після другої світової війни Японія довго не відкривала свій ринок рису, захищаючи власного виробника від зовнішньої конкуренції. Спроби локалізації територіальних ринків молока або зерна шляхом заборони їх вивозу за межі області, що спостерігаються в Україні, мають суть адміністративну природу і не можуть розглядатись як закономірний процес формування регіональних ринків. Навпаки, закономірним є процес формування єдиного національного аграрного ринку, забезпечення розвитку конкурентних відносин на всій території України та якомога повніше включення у світогосподарські зв'язки. Отже, територіальна класифікація, регіоналізація аграрного ринку є неправомірною в теоретичному і недоцільною в практичному плані. Об'єктом аналізу можуть виступати не територіальні регіони, а лише територіальні особливості виробництва чи збуту продукції.

Другий етап аналізу — аналіз функціонування аграрного ринку. Змістом цього етапу є визначення повноти виконання ринком своїх

функцій. Ефективність функціонування аграрного ринку залежить саме від цього. Термін "функції ринку" означає перелік завдань, які він виконує та цілей, що за його допомогою досягаються. Виходячи з наведеного розуміння функцій аграрного ринку та їх тлумачення у спеціальній літературі, рекомендується наступний їх перелік: соціальна, виявлення ринкових цін, стимулююча, селективна, координаційно-управлінська.

Соціальна функція аграрного ринку є найважливішою і її доцільно розглядати як результативну. Аграрний ринок повинен забезпечувати населення належною кількістю продуктів харчування та промислових товарів сільськогосподарського походження, продовольством та предметами першої необхідності — одягом та взуттям. Важливим є також можливість придбання товарів за доступними цінами.

Змістом другої — виявлення ринкових цін — є генерація ринкових цін на сільськогосподарську продукцію та продовольство як цін, що складаються виключно під впливом попиту та пропозиції, врівноважених ринкових цін. Це завдання покладається на ринкову інфраструктуру. Вона є функціональною підсистемою аграрного ринку, його функціональною складовою і відображає особливості здійснення обмінних операцій, торгівлі сільськогосподарською продукцією та продовольством. Одночасно з генерацією ринкових цін вона має виконувати і техніко-економічне завдання сприяння так званому товаропросуванню, тобто переміщенню товарних мас від виробника до споживача. Фізична ринкова інфраструктура включає систему підприємств різних організаційно-правових форм, що виступають ареною фізичної взаємодії покупців та продавців, попиту та пропозиції. В залежності від конкретних особливостей окремих товарів як предметів обміну використовуються такі елементи ринкової інфраструктури: товарні біржі, ф'ючерсні біржі, оптово-продовольчі ринки, ярмарки, аукціони, міські ринки, магазини, ларьки, палатки. Ближчим часом дістане розвиток електронна торгівля з використанням спеціалізованих інформаційних систем як елементів ринкової інфраструктури.

Стимулююча означає заохочення виробництва потрібних споживачеві товарів. Інша форма її прояву — визначення ступеню суспільної необхідності та значимості вироблених товарів.

Селективна функція виконується за допомогою конкуренції. Суть її в тому, що за раху-

нок дії об'єктивних економічних законів (попиту та пропозиції) конкурентними важелями ринку здійснює відбір найбільш ефективних операторів з боку пропозиції. Витримати конкуренцію зможе лише той, хто запропонує споживачеві більш вдале поєднання ціни та якості.

Координаційно-управлінська функція означає забезпечення дотримання суто ринковими важелями бажаних пропорцій в обсягах виробництва та збуту сільськогосподарської продукції та продовольства в рамках агропромислового комплексу країни з урахуванням зовнішньоекономічних зв'язків. У вичерпно повному обсязі аграрний ринок цю функцію не виконує і тому доповнюється державним регулюванням.

ВИСНОВКИ

Отже, в теоретичному плані складовими частинами аграрного ринку і одночасно його підсистемами та об'єктами аналізу мають бути: платоспроможний попит (системоутворюючий елемент), продуктові ринки (сектори), канали та ціни оптового та роздрібного збуту сільськогосподарської продукції та продовольства, наявність чи відсутність інтеграції операторів ринку з боку пропозиції, установи, методи та масштаби державного регулювання ринкових процесів. Першим етапом макроекономічного аналізу аграрного ринку є аналіз його формування, тобто повноти завершення створення його підсистем. У той же час, другий етап аналізу не можна вважати виключно аналізом функціонування аграрного ринку. Частково на цьому етапі продовжується і аналіз його формування в частині ринкової інфраструктури. Тому характеристику змісту та послідовності аналітичного процесу можна дещо змінити наступним чином. Перший етап — це аналіз формування статичних компонентів ринкового процесу у вигляді підприємств, установ та організацій спеціального призначення (персоніфікації продуктивних ринків, інтеграції виробників, ринкової інфраструктури, установ державного регулювання), другий — аналіз функціонування статичних компонентів як функціонування аграрного ринку. Такий варіант більш послідовно реалізує схему організації систем як послідовну побудову трьох моделей — таксонометричної, структурної та динамічної. Перша включає простий перелік елементів створюваної системи, її складових частин, підсистем. Друга передбачає кількісне визначення обсягів, величини кожного еле-

менту у створюваній системі. Ключова роль тут належить системоутворюючому елементу, розміри якого визначають розміри підсистем. Третя характеризує систему в дії, в процесі функціонування.

Література:

1. Азаренков Г.Ф. Економічний аналіз / Г.Ф. Азаренков, З.Ф. Петряєва, Г.Г. Хмеленко. — Х.: ХДЕУ, 2003. — 208 с.

2. Аналіз і оцінка ефективності функціонування підприємницьких структур / [ред. О.М. Люткевич]. — Л.: ЛБК, 1997. — 32 с.

3. Аналіз, оцінка та моніторинг якості і ефективності роботи підприємства / [ред. О.Г. Топольницький]. — К., 2003. — 44 с.

4. Барабаш Н.С. Аналіз господарської діяльності. — К.: КНТЕУ, 2005. — 396 с.

5. Аналіз господарсько-фінансової діяльності виробничих підприємств / [ред. Т.О. Герасименко]. — Л.: ЛКА, 2003. — 31 с.

6. Аналіз вигід і витрат / [ред. О.Кілієвич]. — К.: Основи, 1999. — 175 с.

7. SWOT-аналіз — основа формування маркетингових стратегій підприємства / [ред. Л.В. Балабанова]. — Донецьк, 2001. — 180 с.

References:

1. Azarenkov, G.F. Petryayeva, Z.F. and Hmelenko, G.G. (2003), Ekonomichniy analiz [Economic analysis], KDEU, Kharkiv, Ukraine.

2. Liutkevych, O.M. (1997), Analiz i otsinka efektyvnosti funktsionuvannya pidpriyemnitskikh struktur [Analysis and evaluation of the efficiency of businesses], LBK, Lviv, Ukraine.

3. Analiz, otsinka ta monitoring yakosti i efektyvnosti roboti pidpriyemstva (2003) [Analysis, assessment and monitoring of the quality and efficiency of the enterprise], Kyiv, Ukraine.

4. Barabash, N.S. (2005), Analiz gospodarskoyi diyalnosti [Business analysis], KNTEU, Kyiv, Ukraine.

5. Herasymenko, T.O. (2003), Analiz gospodarsko-finansovoyi diyalnosti virobnychih pidpriyemstv [Analysis of economic and financial activities of industrial enterprises], LKA, Lviv, Ukraine.

6. Kiliievych, O. (1999), Analiz vigid i vitrat [Cost-benefit analysis], Osnovi, Kyiv, Ukraine.

7. Balabanova, L.V. (2001), SWOT-analiz — osnova formuvannya marketingovih strategiy pidpriyemstva [SWOT-analysis — basis of enterprise marketing strategies], Donetsk, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 19.08.2015 р.